Cena zł 25000,—

Indeks 381306
PL ISSN 0043-518X

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY

POLSKIE TOWARZYSTWO STATYSTYCZNE

MIESIĘCZNIK
ROK XXXIX
WARSZAWA
WRZESIEŃ 1994

9(400)

w numerze m.in.:

Bronisław LEDNICKI, Jacek WESOŁOWSKI

Lokalizacja próby pomiędzy subpopulacje

Problemy lokalizacji próby stanowią ważny aspekt teoretyczny i praktyczny metod reprezentacyjnych. Podstawowe wyniki w tej dziedzinie weszły do kanonu literatury, zob. np. Cochran (1977), Zasępa (1972). Niniejsza praca dotyczy lokalizacji stałoprecyzyjnej.

W praktyce badań reprezentacyjnych zdarza się często, że ich celem jest oszacowanie parametrów nie tylko dla całej populacji, ale również dla pewnej liczby subpopulacji, z których jest ona złożona. Np. w badaniach prowadzonych przez GUS na ogół nie ograniczamy się do uzyskania informacji dla Polski ogółem, ale postulujemy jednocześnie uzyskanie informacji dla województw czy działów gospodarki względnie innych subpopulacji. Nie określa się przy tym subpopulacji szczególnie preferowanych, przeciwnie zakłada się, że wyniki badania powinny mieć, w przybliżeniu, jednakową precyzję dla wszystkich subpopulacji.

Przyjęcie powyższego założenia powoduje, że lokalizacja próby pomiędzy subpopulacje nie może być ani proporcjonalna, ani też optymalna według metod właściwych dla losowania warstwowego. Metody te stawiają sobie za cel minimalizację błędów losowych dla całej populacji, zaś precyzja dla poszczególnych subpopulacji (warstw) jest problemem wtórnym i z reguły nie jest stała.

Opisana niżej metoda lokalizacji próby umożliwia uzyskanie wyników o jednakowej precyzji dla wszystkich subpopulacji przy założonej liczebności próby dla całej populacji.

Algorytm lokalizacji próby

Populacja o liczebności N składa się z L subpopulacji o licznościach N_j, $j=1, ..., L$. Losujemy bez zwracania frakcję $f=\frac{n}{N}$. Rozważamy problem lokalizacji próby zapewniającej jednakową precyzję estymatorów średniej i wartości globalnej w każdej subpopulacji.

Niech n_j oznacza liczbę elementów losowanych z j-tej subpopulacji, $j=1, ..., L$. Oczywiście

$$\sum_{j=1}^{L} n_j = fN = A$$

Ponadto warunek stałości precyzji estymatora t_j w subpopulacji implikuje

$$\frac{N_j - n_j}{n_j N_j}\gamma_j^2 = c = const, \quad j=1, ..., L$$

gdzie γ_j oznacza współczynnik zmienności w j-tej subpopulacji, a $3\sqrt{c}$ jest maksymalnym błędem względnym estymatora t_j niezależnym od j (przy założeniu reguły trzysigmowej), $j=1, ..., L$. Wobec tego

$$n_j = \frac{\gamma_j^2 N_j}{cN_j + \gamma_j^2}, \quad j=1, ..., L$$

W konsekwencji dla stałoprecyzyjnej lokalizacji próby wystarczy znaleźć stałą c. Z ostatniego wzoru wynika, że jest ona rozwiązaniem równania

$$g(x) = A \tag{1}$$

gdzie funkcja g określona jest wzorem

$$g(x) = \sum_{j=1}^{L} \frac{\gamma_j^2 N_j}{xN_j + \gamma_j^2}, \quad x \in [0, \infty)$$

Równanie powyższe rozwiązujemy numerycznie stosując następujący algorytm:

1° Wybieramy dowolną liczbę dodatnią c_0 — punkt startu, dostatecznie małą liczbę ε — dokładność oraz $k=0$.

2° Obliczamy $g(c_k)$.

3° Jeżeli $|g(c_k) - A| < \varepsilon$, to przyjmujemy $c = c_k$ i kończymy procedurę. W przeciwnym przypadku zwiększamy k o 1 przyjmując

$$c_k = c_{k-1}\frac{g(c_{k-1})}{A} \tag{2}$$

i wracamy do punktu 2°.

Zbieżność algorytmu zapewnia następujące

Twierdzenie 1. *Dane są liczby dodatnie* $A, B_1, ..., B_L, D_1, ..., D_4, c_0$, *przy czym*

$$A < \sum_{j=1}^{L} B_j^{-1}$$

Wtedy istnieje dokładnie jedna liczba dodatnia c *taka, że*

$$A = \sum_{j=1}^{L} \frac{D_j}{c + D_j B_i}$$

Liczba ta jest granicą ciągu (c_k):

$$c_k = c_{k-1}\frac{A_{k-1}}{A}, \quad k=1, 2, ...$$

gdzie

$$A_k = \sum_{j=1}^{L} \frac{D_j}{c_k + D_j B_j}, \quad k=0, 1, ...$$

oraz

$$\lim_{k\to\infty} A_k = A$$

Dowód. Rozważmy funkcję g określoną wzorem:

$$g(x) = \sum_{j=1}^{L} \frac{D_j}{x + D_j B_j}, \quad x \in [0, \infty)$$

Jest to funkcja malejąca, przy czym

$$g(0) > A$$

oraz

$$\lim_{x\to\infty} g(x) = 0$$

Z ciągłości g wynika więc, iż istnieje dokładnie jeden punkt c, dla którego

$$g(c)=A$$

W zależności od wyboru punktu c_0 wyróżnimy trzy przypadki: (a) $c_0<c$, (b) $c_0>c$ oraz (c) $c_0=c$.

(a) Stosując indukcję wykażemy następujące ciągi nierówności dla dowolnego $k=0, 1, ...$

$$c_0<c_1<...<c_k<c \tag{3}$$

oraz

$$A_0>A_1>...>A_k>A \tag{4}$$

Dla $k=0$ z założenia $c_0<c$. Ponieważ g jest malejąca, więc $A_0=g(c_0)>g(c)=A$. Załóżmy teraz, że (3) i (4) są spełnione dla $k=m-1$, gdzie m jest dowolną liczbą naturalną. Wykażemy, że nierówności te zachodzą również dla $k=m$.

Z definicji c_m i (4) mamy

$$c_m=c_{m-1}\frac{A_{m-1}}{A}>c_{m-1}$$

ponieważ $A_{m-1}>A$. Z drugiej strony zauważmy, że $A_j=1, ..., L$

$$\frac{c_{m-1}D_j}{c_{m-1}+D_jB_j}<\frac{cD_j}{c+D_jB_j}$$

ponieważ $c_{m-1}<c$. Wobec tego

$$c_{m-1}A_{m-1}<cA$$

a zatem $c_m<c$. Kończy to dowód (3).

Nierówności (4) są teraz prostą konsekwencją monotoniczności funkcji g. Ponieważ $c>c_m>c_{m-1}$, więc

$$g(c)<g(c_m)<g(c_{m-1})$$

czyli

$$A<A_m<A_{m-1}$$

Z twierdzenia o zbieżności ciągów monotonicznych ograniczonych wynika istnienie liczb $\hat{c}$ i $\hat{A}$ takich, że

$$\lim_{k\to\infty} c_k=\hat{c}$$
$$\lim_{k\to\infty} A_k=\hat{A}$$

oraz $g(\hat{c})=\hat{A}$. Przechodząc we wzorze rekurencyjnym dla c_k obustronnie z k do ∞ otrzymujemy

$$\hat{c}=\hat{c}\frac{\hat{A}}{A}$$

W konsekwencji $\hat{A}=A$ i różnowartościowość funkcji g implikuje $\hat{c}=c$.

(b) Analogicznie jak w przypadku (a) można wykazać, że dla dowolnego $k=0, 1, ...$

$$c_0>c_1>...>c_k>c$$

oraz

$$A_0<A_1<...<A_k<A$$

(c) Przypadek trywialny.

Głębsza analiza przedstawionego dowodu prowadzi do następujących wniosków:

1. Proponowany algorytm znajdowania pierwiastka równania (1), gdzie $g: \mathbf{R}_+\to\mathbf{R}_+$ jest funkcją malejącą i $A<g(0)$ jest zbieżny jeśli funkcja h określona wzorem

$$h(x)=xg(x), \quad x\in\mathbf{R}_+$$

jest rosnąca.

2. Analogiczny algorytm można zastosować do rozwiązania równania (1), w przypadku gdy funkcja g jest rosnąca, $A>g(0)$ oraz funkcja h określona wzorem

$$h(x)=\frac{g(x)}{x}, \quad x\in(0,\infty)$$

jest malejąca. Jedyna zmiana polega na zastąpieniu rekurencji (2) wzorem

$$c_k=c_{k-1}\frac{A}{g(c_{k-1})}$$

Tak zmodyfikowany algorytm można zastosować na przykład do rozwiązania równania

$$\sum_{j=1}^{L}(x+c_j)^{bj}=A$$

gdzie A, b_j, c_j są danymi liczbami dodatnimi, $b_j<1$, $j=1, ..., L$, przy czym $A>\sum_{j=1}^{L} c_j^{bj}$.

3. Nietrudno podać przykład funkcji malejącej g, dla której istnieje punkt początkowy c_0 nie dający zbieżności proponowanej procedury. Niech c będzie szukanym pierwiastkiem równania (1). Jeżeli c_0 wybierzemy w taki sposób, że:

$$g(c_0)g\left(c_0\frac{g(c_0)}{A}\right)=A^2 \tag{5}$$

to $c_{2k}=c_0$ i $c_{2k+1}=c_0\frac{g(c_0)}{A}$, $k=0, 1, ...$ Jako przykład rozważmy funkcję g określoną wzorem

$$g(x)=\begin{cases}\frac{-8x+74}{5} & x\in[0,8]\\ \frac{-8x+134}{35} & x\in[8,\frac{67}{4}]\\ 0 & x\geqslant\frac{67}{4}\end{cases}$$

Szukamy rozwiązania równania $g(x)=2$. Zastosowanie algorytmu z $c_0=3$ prowadzi do następującego ciągu c_k:

$$c_{2k}=3, \quad c_{2k+1}=15, \quad k=0, 1, ...$$

Oczywiście rozwiązaniem jest punkt $c=8$. Zauważmy, że w podanym przykładzie zachodzi równość (5).

Przykład zastosowania algorytmu

Omówiony algorytm został wykorzystany m.in. do wstępnej lokalizacji próby pierwszego stopnia w reprezentacyjnym spisie rolnym. Zgodnie z przyjętymi założeniami liczebność próby pierwszego stopnia wynosiła około 40% populacji rolniczych obwodów spisowych w skali całego kraju. Dokonując lokalizacji próby pomiędzy województwa, traktowane jako subpopulacje, przyjęto również założenie, że współczynniki zmienności są jednakowe we wszystkich województwach. Prowadzi to do uproszczonej wersji równania (1)

$$\sum_{j=1}^{49}\frac{N_j}{xN_j+1}=0{,}4N$$

gdzie:

$N=68253$ — liczba rolniczych obwodów spisowych w całej Polsce,

N_j — liczba rolniczych obwodów spisowych w j-tym województwie, $j=1, ..., 49$.

Stosując opisany algorytm przyjęto punkt startu $c_0=\frac{49}{N}=$ $=0{,}0007179172$ oraz dokładność $\varepsilon=2$. Wyniki kolejnych iteracji zamieszczone są w tablicy 1. Należy podkreślić, że algorytm realizowano wielokrotnie dla różnych wartości c_0 i ε każdorazowo otrzymując założoną dokładność po nie więcej niż dwudziestu iteracjach. Obserwacja ta prowadzi do praktycznego wniosku o szybkiej zbieżności proponowanego algorytmu. Odpowiedni wynik teoretyczny dotyczący szybkości zbieżności pozostaje problemem otwartym.

Po zaokrągleniu obliczonych wartości n_j, $j=1, ..., 49$, do liczb całkowitych próba liczyła 27298 obwodów. W tablicy 2 podano ostateczne wyniki dla wszystkich województw: dla j-tego województwa n_j — liczba losowanych obwodów, N_j — całkowita liczba obwodów, $f_j=\frac{n_j}{N_j}$ — frakcja losowania, $c(j)=\frac{1-f_j}{n_j}$ — rzeczywista poprawka na bezzwrotność losowania, $j=1, ..., 49$. Wartości w ostatniej kolumnie różnią się nieznacznie od c_{10} wyliczonego w tablicy 1 ze względu na zaokrąglenia liczby obwodów w poszczególnych województwach do liczb całkowitych podane w trzeciej kolumnie. Wielkości te dotyczą wstępnej lokalizacji próby. Schemat losowania próby pierwszego stopnia w spisie rolnym w 1994 r. był bardziej złożony i zakładał np. warstwowanie obwodów w poszczególnych województwach. Z tego względu ostateczne wartości n_j, $j=1, ..., 49$, różnią się nieco od podanych w tablicy 2.

Analogiczną metodę zastosować można przy takiej lokalizacji próby w subpopulacjach, która zapewnia stałą wariancję c średniej:

$$\frac{N_j-n_j}{n_jN_j}S_j^2=c, \quad j=1, ..., L$$

lub wartości globalnej:

$$\frac{N_j\,(N_j-n_j)}{n_j}S_j^2=c, \quad j=1, ..., L$$

gdzie S_j^2 oznacza wariancję w j-tej subpopulacji, $j=1, ..., L$. Problemy te prowadzą do poszukiwania rozwiązania równania (1) z funkcją g określoną wzorem

$$g(x)=\sum_{j=1}^{L}\frac{S_j^2N_j}{xN_j+S_j^2}$$

lub

$$g(x)=\sum_{j=1}^{L}\frac{N_j^2S_j^2}{x+N_jS_j^2}$$

odpowiednio. Zgodnie z przedstawionym twierdzeniem można do tego celu wykorzystać omawiany algorytm.

TABL. 1. PRZEBIEG ITERACJI DLA $c_0=0{,}0007179172$ i $\varepsilon=2$

k	c_k	$f(c_k)$
0	7,179172E-04	32770,01
1	8,619215E-04	29788,67
2	9,406664E-04	28383,00
3	9,781621E-04	27760,49
4	9,948436E-04	27492,47
5	1,002041E-03	27378,45
6	1,005104E-03	27330,23
7	1,006402E-03	27309,86
8	1,006949E-03	27301,26
9	1,007180E-03	27297,64
10	1,007278E-03	27296,11

TABL. 2. STAŁOPRECYZYJNA LOKALIZACJA PRÓBY SPISOWYCH OBWODÓW ROLNICZYCH W WOJEWÓDZTWACH

j	Województwo	n_j	N_j	f_j	$c(j)$
1	Warszawskie	570	1337	0,426	0,001006
2	Bialskopodlaskie	504	1023	0,493	0,001007
3	Białostockie	641	1812	0,354	0,001008
4	Bielskie	651	1893	0,344	0,001008
5	Bydgoskie	613	1601	0,383	0,001007
6	Chełmskie	435	775	0,561	0,001009
7	Ciechanowskie	592	1469	0,403	0,001008
8	Częstochowskie	625	1686	0,371	0,001007
9	Elbląskie	428	752	0,569	0,001007
10	Gdańskie	537	1168	0,460	0,001006
11	Gorzowskie	454	835	0,544	0,001005
12	Jeleniogórskie	433	768	0,564	0,001007
13	Kaliskie	605	1548	0,391	0,001007
14	Katowickie	775	3541	0,219	0,001008
15	Kieleckie	741	2918	0,254	0,001007
16	Konińskie	562	1294	0,434	0,001007
17	Koszalińskie	441	795	0,555	0,001010
18	Krakowskie	593	1472	0,403	0,001007
19	Krośnieńskie	595	1482	0,401	0,001006
20	Legnickie	389	640	0,608	0,001008
21	Leszczyńskie	464	872	0,532	0,001008
22	Lubelskie	656	1930	0,340	0,001006
23	Łomżyńskie	535	1158	0,462	0,001006
24	Łódzkie	289	408	0,708	0,001009
25	Nowosądeckie	651	1891	0,344	0,001007
26	Olsztyńskie	557	1268	0,439	0,001007
27	Opolskie	650	1883	0,345	0,001007
28	Ostrołęckie	566	1318	0,429	0,001008
29	Pilskie	427	748	0,571	0,001005
30	Piotrkowskie	619	1641	0,377	0,001006
31	Płockie	553	1248	0,443	0,001007
32	Poznańskie	593	1474	0,402	0,001008
33	Przemyskie	514	1067	0,482	0,001008
34	Radomskie	665	2011	0,331	0,001006
35	Rzeszowskie	670	2059	0,325	0,001007
36	Siedleckie	702	2391	0,294	0,001006
37	Sieradzkie	546	1214	0,450	0,001008
38	Skierniewickie	541	1187	0,456	0,001006
39	Słupskie	357	558	0,640	0,001009
40	Suwalskie	562	1297	0,433	0,001008
41	Szczecińskie	461	862	0,535	0,001009
42	Tarnobrzeskie	626	1697	0,369	0,001008
43	Tarnowskie	658	1951	0,337	0,001007
44	Toruńskie	498	998	0,499	0,001006
45	Wałbrzyskie	502	1014	0,495	0,001006
46	Włocławskie	534	1154	0,463	0,001006
47	Wrocławskie	586	1431	0,410	0,001008
48	Zamojskie	621	1660	0,374	0,001008
49	Zielonogórskie	511	1054	0,485	0,001008

Należy zwrócić uwagę, że zagadnienia stałoprecyzyjnej lokalizacji próby w subpopulacjach mimo ich znaczenia dla praktyki badań reprezentacyjnych w zasadzie nie były do tej pory rozważane w literaturze. Jedynie w monografii Cochran (1977) (roz. 4.9) przedstawiony został podobny problem określenia całkowitej wielkości próby tak, aby estymator średniej w każdej z k subpopulacji miał jednakową wariancję V. Przyjęte tam upraszczające założenia prowadzą do wniosku, że wielkość próby powinna być w przybliżeniu równa kn, gdzie n oznacza wielkość próby zapewniającej wariancję średniej równą V w całej populacji.

mgr Bronisław Lednicki — *ZBSE*, **Jacek Wesołowski** — *Politechnika Warszawska*

LITERATURA

[1] Cochran W. G. (1977): *Sampling Techniques* Wiley, New York
[2] Zasępa R. (1972): *Metoda reprezentacyjna*, PWE, Warszawa